

A KÖLTŐ ÉS NÉPE

Szeged városa ismét gazdagabb lett fájdalommal, gazdagsággal terhes: a magyar szellem, a magyar költészet egyik nagy ajándékát fogadja szívébe s hiszem: úgy fogadja szívébe, hogy elkötelező hűséggel vállalja és valósítja meg Radnóti Miklós tanításait.

De kit ünnepel ma oly keserű gyásszal ez a város, körötte az ország egy emléktábla leleplezésekor? Kit gyászolunk e gyászban mégis ünneplő szívvel? Radnóti Miklóst, a költőt, akinek árnyas, kemény, szenvedélyes s mégis jó derűvel enyhe arca egyik óra lesz városunk szellemének s aki élete egyik legtermékenyebb s tán egyik legboldogabb idejét töltötte itt. A szegedi táj fájdalmas varázsát Tömörkény, Móra, Juhász Gyula — a szegedi írók mellett immár Radnóti költeményei is őrzik a magyar halhatatlanságnak. E tájak s zárkózott magyar népe, Tápé s a tanyák csöndes, fájdalma s bája meghatotta és elvarázsolta őt is. A szegény kis diákszoba, a Korzó-mozi padlásszobája, egy kis földszintes ház utcai hónapos szobája, itt a Zrínyi-utcában, a közelünkben, szűk és szegény, majd Wolf doktor háza csak kerete volt életének, amely a szemináriumi könyvtár vitatkozó barátai és a szegedkörnyéki parasztság, a tiszamenti táj aranyló derűjében kapott igazi tartalma. Itt ébredt költészetének, szociális és magyar problematikájának minden mozzanatára a Pestről érkező sovány és keserű fiatal költő, itt érik a magyar halhatatlanság egyik költőjévé, a magyar líra egyik feledhetetlen és múlhatatlan hangját itt zenélti meg először teljes tisztaságában. De mindez csak irodalomtörténeti érdekesség lenne csupán. Szeged és Radnóti Miklós viszonya és Radnóti Miklós költészete önmagában mást, lényegesebbet, többet mond ennél.

Mi teszi hát jelképpé, jelentőssé számunkra május ötödikét, a halott költő annyi versébe foglalt születése napját? Nem is egy jelkép s jelentés várja a rámutatást.

Először is érdemes az előbbieken túl rámutatnunk Szegeddel való kapcsolatának egyik alapvető jegyére. A mi ünnepeink itt, a magyar demokráciában annyiban is különböznek az elmúlt időkétől, hogy az őszinte szót keresik, az őszinte választ kérdéseinkre. Nem ünneprontás itt sem az őszinte szó, hanem az ünnep egyik igazi feladatának felmutatása. Evekig élt Radnóti Miklós Szegeden barátaival, kikkel együtt alapítja meg — személytelenül kívánok itt erről szólni, — a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát és ma már senki sem tagadhatja, hogy Szeged utolsó két évtizedének ez a Művészeti Kollégium nem volt jelentéktelen szellemi és politikai, harci eseménye. Radnóti költeményeiben ezeknek

a harcos éveknek s élményeknek hatására tudatosul e tájék s az itteni magyar parasztság minden szociális, emberi gondja, keserű nyomora s itt él együtt a vidéki, sokszor falusi szocialista mozgalom munkájával. Addigi pesti s külföldi proletár, harci szocialista élményeihez és tudatos elveihez itt kapja a magyar társadalom másik döntőélményét: a paraszti elnyomott életet. Irodalmi nyelve, költői kifejező eszközei — mint erre egyik versében utal, — itt kapják meg a paraszti, tájnyelvi, népnyelvi gazdagodást, az új hangokat, ettől fogva költészetének állandó, erősödő hangjait. *De* — és ez a *de* jelentős, s erre kell őszinte kiméretlenséggel rámutatni: *minderről Szeged városa, a szegedi értelmiség javarésze mit sem tudott és mit sem tud ma sem.* A munkásság és a tanyai parasztság csak akkor — akkor érzett meg valamit, amikor egy-egy illegális előadói esten, szemináriumai összejövetelen költeményeiből elhangozhatott egynéhány. A Művészeti Kollégium kiadásában megjelent verseiből Szegeden fogyott a legkevesebb példány. Itt legfeljebb elkobozták egyik kötetét és őt magát is elítélik versei miatt, de a város még erről is alig tudott. *A költő nem juthatott el azokhoz, akiktől s akiknek írt, a város dolgozóihoz, a hallgatók tanyák népéhez,* ott élt közöttük ismeretlen, s tán halálát sem tudja e város, s tán ma is sokan kérik nevét. *Ez a viszony az, ami jelképes értelmű, aminek jelentése van számunkra s a mi magyar demokráciánkban ennek a viszonyoknak kell gyökeresen megváltoznia.* A nép a maga felszabadulásáért, tudatosodásáért, emberi felmagasodásáért harcoló alkotóit ismerje meg, rajtuk pallérozódjék. *Meg kell szünnie annak, hogy alkotó és közössége éltekben s holtukban idegenek legyenek.* A dolgozók kezére kell adnunk azt a drága kincset, amit a magyar művelődés, a hagyomány, az élő múlt és az élő jelen — mert vannak élő holtak is, — nékik nyújthat. A magyar alkotók nem élhetnek, nem nőhetnek közömbös közegben s ha a magyar vidék művelődési megelevenítéséről, modernizálásáról beszélünk, e viszony gyökeres megváltoztatására gondolunk első sorban.

De önmagában mindez kevés lenne számunkra, hiszen sajnós, ilyeti példát a magyar közelmúlt szolgáltató elegendő. Beszelnünk kell itt arról a jelképről, arról a jelentésről, amit Radnóti költészetének önmagában kínál, amit költészetének formái, tartalmi problémái önmagukban, egymáshoz való szigorú viszonylatukban mondanak. Már maga a forma problémája is, mint ahogyan az az egészséges, a nagy költészetben mindig is így történik, elválaszthatatlanul összefügg költészetének mondandóival, írói tartalmával, politikai, erkölcsi állásfoglalásával. Mi jellemzi e költészet formáit a huszas évek végétől a harmincas évek elejéig? A formabontás, formarombolás, a szabadvers kísérletei, erőszakos verstani áttörések. Annak a konzervatív, reakciós halotti rendnek az idején, amely a maga úgynevezett „konszolidációjában“, a maga gyilkos „rendjében“ a nép szabadságát, a dolgozók szabadságát ölte s fojtotta meg, szóltak meg ezek a formaromboló kísérletek. E halott, terméketlen, gyilkoló „rendben“ a forma is (persze a mondandóval is) elsősorban lázadás, széttörése az adott keretnek, botránkoztatás az áporodott és hazug, olcsó hagyományokkal szemben s eleven apellálás a jövőre, rámutatás a felszabadulásra, amelyért élt és küszködött. Ez a forma tiltakozása a tartalom proletár öntudata, kommunista elszántsága mellett. Hasonlóan ebben a másik

nagy halotthoz, barátjához, kitől — maga sem tagadta, — annyi ösztönzést kapott, József Attilához.

Amíg a bethlenisváni halottas rendben a formabontás a költő harci szembenállásának, politikai magatartásának szerves része, addig a harmincas évek során, ahogy 1932-től diadalmaskodni kezd nálunk is a kispolgári alja-ellenforradalom új szakasza, a náciizmus, a fasizmus minden féktelen zavarosságával, formátlanságával és aljasságával, úgy építi ki fokozatosan Radnóti Miklós a maga zárt, klasszikus, mind keményebb, mind bonyolultabb és kristálytisztább formavilágát. A formabontásból a fasiszta destrukció, a fokozódó rombolás idején építi ki az alkotó makacs aszkézisével és következetes szenvedélyével a maga klasszikus, fegyelmezett formavilágát. A formáknak ez a keresése, a fegyelmeknek, a klasszikus zártságoknak és tökéletességnek ez a vívódó keresése és építése önmagában politikai vallomás és ellenállás volt. Ezekben az években nyúlt vissza, a méltatlan hangzavarban a nagy magyar és európai hagyományokhoz úgy, hogy a maga forradalmi elszántságát, szenvedélyét egy pillanatra sem hagyja el. Ahogy elevenen élt költészetében az a tanítás, amely Petőfi, Ady, József Attila költészetét áthatotta, ugyanúgy fordult a magyarság nagy, eleven, klasszicizáló hagyományaihoz, szembefordulva a kor szörnyű metelyével. A Károli Biblia nyelve kedvenc tanítója volt a népnyelv mellett. A másik nagy hagyományhoz fordult itt és Kazinczytól kezdve Babits Mihályig elnyúlt és felmutatja Arany Jánost, akinek verseit a halálig maga mellett tartja. Görög, latin, francia költők — egész Európa klasszikus mesterei feltámadnak kezén. A forma zárt fegyelmét, bonthatatlan rendjét állítja szembe a romboló, züllő magyar társadalommal. Gömbös és utódai aljas fasiszta rombolásával, a legmélyebb, legtragikusabb magyar zülléssel, bomlasztással szemben akkor ez a forradalmi költő jó és bátor magatartása, szembeszegülése a mocskoló jelenhet. József Attila is érezte ezt, érezték talán többek is, de tökéletes formában, végső következetességig ezt a magatartást Radnóti Miklós valósítja meg. S hogy ez a klasszicitás ezekben az években a tudatos szocialista költő költészetében nem jelent tartalmi megalkuvást, elefántcsont-költészetet, elvonatkozást a véres jelenetől, azt Radnóti majd minden verséből igazolhatja. Mit mondanak a következő antik versmértékű, klasszikus fegyelmű sorok? *Egyszerre hirdetik saját eljövendő tragikus sorsát s hirdetik ugyanakkor a dolgozók, az ifjú, új Magyarország lebírhatalatlan, eljövendő győzelmét.* Így zendíti meg az antik strófákat:

Tudd hát! egyetlen jaj se hangzik,
sírba se tesznek, a völgy se ringat,

Szétszór a szél és — mégis a sziklaszál
ha nem ma, — holnap visszadalolja majd,
mit néki mondok és megértik
nagyanövő fiak és leányok.

S kell-e a forma problémája után, mely eléggé megvilágíthatta alapvető szembenállását az elmúlt évtizedekkel, költészetének a tartalmát is vallanunk? *Ez a költészet minden ízében ellenfele volt mindannak, ami a felszabadulás előtti évtizedek Magyarországot jelentette* és vágya, hir-

détese, jövődöleése felszabadulásunk esztendejének. A legkeserűbb években, a reménytelenség sötét éveiben is így ír:

De jönnek új hadak, ha kell a semmiből,
akár a vad forgószelek,
sebzeft földekről és a bányák
mélyéről induló sereg.

Ez a vers is mutatja, hogyan élt együtt költészetében a magyar munkásság, parasztság együttes forradalmi felszabadító harca. Ez a költészet, ha optimista volt, ha jósló, a vörös pipacsot énekelte, a munkásság vidám, piros jövőjét és minden gyötrődés feletti végső diadalát. Ha optimizmus volt benne, ha derű volt a legfeketébb években, ezért volt s ezért volt valóban minden fájdalom, félelem mögött, a félelmetes angyallal való sáppadt birkózás mögött is ez a derű, a felszabadulás hite. *Ez volt költészetének végső perspektívája, ez éltette a végzetes, gyilkos pillanatilag.*

Költészetének alaptónusáról sokan szerették mondani, hogy teli volt játékosággal, az idill felé hajlott, sőt kimondták, hogy idillt épített költészetéből és mintegy vád volt ez a megállapítás, fölületes és hazug. Mintha a fiatal forradalmi hév után a játékos idill látszatbékéje mögé bútt volna. Ennek a felfogásnak hazug egyoldalúságát és fölületességét egyik oldalról már Sötér István, ki ugyancsak Szeged írói közül való, mutatja ki. Sötér már rámutat arra, hogy az idillnek tetsző játékoság, az idill enyhe derűje mögött állandóan a settengő halál lépteit halljuk, a halálfélelem görcse szorongat. Radnóti Miklós költészetében az idill és halálfélelem feszült ellentéte mutatkozik. Finom elemzés ez, de éppen nem teljes s a probléma döntő tartalmi, politikai és erkölcsi mozzanatát hagyja figyelmen kívül. Igaz, hogy az idill, a napfoltoktól remegő kert, a gyümölcsös faág, a béke kis örömei, a téli friss vidámság is előtűnik költészetét, mint ahogy szenvedéllyel fegyvermezett, askétikus egyénisége is teli volt igaz derűvel. De az idill játékos díszletei ily befejezésbe hajlanak:

...már régen nem követ
a bársonyorrú őz,
mocsárban lábalok,
színéről száll a gőz,

színéről száll a gőz
és egyre süppedek,
fölöttem nedvesen
egy kondorpár lebeg.

Itt az idillnek is funkciója, szándéka: iránya — bátran mondhatjuk — politikája van. Nemesak a halálfélelem váltódik ki az idill békéje mögül. Az idill példázata annak az értelmes, derűs, humanus világnak, amit a fasizmus tébolya marcangol szét. Az idill itt mindig szembeállítás a emberséges dolgozók építő, békés és tiszta világának, a kisember s a magános alkotó mindennél szentebb békességes derűjének a fasizmus mocskos tombolásával, pusztításával. Az idill itt annak a szép rendnek,

annak az értelmes harmóniának megfojtásra, halálra ítélt példázata, amiért harcolni, ellenállani kell, amit a dolgozók felszabadító harca terem majd. Az idill itt sohasem önmagáért van, sohasem a halálfélelem pusztá költői ellentéte, hanem ezen túlmutató politikai mondanivaló, a mi békés, építő, teremtő rendünknek sóvárgása s ítélet a fasizmus, a magyar jobboldal ellen. Kimondva-kimondatlan ez *ennek a költészetnek legbensőbb értelme*. Hogy mennyire így van, annak legfélelmesebb, legfájóbb példázata az a verse, az Erőltetett menet, amelyet a halálba menendő költő írt, vánszorogván Dunántúlon, az abdai jeltelen sír felé 1944 őszén, kidőlt munkatáboros társai mellett. Az idill, a hűs veranda, a nyárvégi csönd, a ringó gyümölcsös ágak idillje milyen megrendítő perspektívák kapnak e versben:

ó, hogyha hinni tudnám: nemcsak szívemben hordom
mindazt, mit érdemes még, s van visszatérni otthon;
ha volna még! S mint egykor a régi hűs verandán
a béke méhe zöngne, míg hűl a szilvalekvár,
s nyárvégi csönd napozna az álmos kerteken,
a lomb között gyümölcsök ringnának meztelen
és Fanni várna szökén a rőt sövény előtt
s árnyékot írna lassan a lassú délelőtt,
de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek!
Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!

Igy mutatja felénk a munkatábor vándorló poklából még utolszor, halála előtt napokkal az „idill”-t! Idill-e ez a szó szokványos értelmében, nem több s erősebb politikai hitvallás üres programmverseknél, meggyőződés-telen harsogásoknál?

Ez a politikai funkciója Radnóti Miklós költészetében a derű és idill humánus hangjának, amit mindig fojtogat nem a pusztá létéért vacogó halálfélelem, hanem *az egész emberségért aggódó humanitás*. S e humanitás — hallottuk —, mindig tudta és vállalta ezért az emberies építő békéért a harcot, a kemény küzdelmet. 1944 február 29-én írja Dési Huber István, a nagy festő halálakor:

„Ember vigyázz, figyelj meg jól világot:
ez volt a mult, emez a vad jelen, —
hordozd szivedben. Eld e rossz világot!
és mindig tudd, hogy mit kell tenhed érte,
hogy más legyen.“

A szocialista tanítás szerint a világnak nemcsak ábrázolását, de változtatását is vállalta s hirdette. Ez a humanitás költészetének végső summája, politikai, erkölcsi: költői állásfoglalásának, emberi magatartásának legbensőbb tartalma. E végső jelképet s költészetének e végső jelentését hallja meg az egész ország.

Nem akarok most időzni gyötretése s halála emlékeinél. *Ez emlék örök vád s örök emlékeztető*. A bori bányából vonult a jugoszláviai, dunántúli tizedelések után fogyó csapatával Ausztria felé, hogy Győr közelében, Abda község határánál nyilas gyilkosok őt is megöljék, a halála

előtti napokig verselő (a magyar költészet legnagyobb versei közül valót írja ekkor) költőt s jeltelen sírba dobják egy bokros költészdalban. Vád, mindnyájunk vádolója e megtörtetett tiszta test, e megölt tiszta lélek, — kiengesztelésén munkál minden napunk. De emlékeztető is. *Ez a nemzet 1944-ben ártatlan áldozatok mellett vérét ontotta a magyar szellem, a magyar politika legjobbjainak is.* A munkáspártok, a parasztság pártjai éppúgy áldozatokat, kivégzet, mártírokat adtak, mint a magyar költészet, a magyar szellemi élet. E mártírok sorában Radnóti Miklós tiszta élete és tiszta költésze a legnagyobb tanítások közül való. Ma ennek a tiszta emberségnek, ennek a költészetnek állítunk szerény emlékjelet. Ha a magyarság megérti a tanítást, ami feléje sugárzik, jobb lesz általa.

ORTUTAY GYULA.

ÖRVÉNYNEK AZ ÖRVÉNY*

(Radnóti Miklós emlékezete)

Miklós, most merre járhatasz!

A lomb között borzas szellő motoz,
Zizeg az illat, amit erre hoz, —
Tán ebben van a válasz?
Vagy csak a könyvben,
A versek márvány idomaiban?

Elmorzsolom a könnyem...
Fiam voltál, háromszor is fiam:
A Titkot hányszor kopogattuk együtt
És kézből kézbe hányszor eregettük
A rímek csordogáló gyöngyeit!
Kisfiú voltál, borzas és szelíd,
És férfiú, bronz és kemény,
Mintha egy döngő római költemény!

A Tiszapaton idéztük a múltat,
S a Túló Partot, — amíg körülöttünk
A kiskerékekben lázasan pirultak
A csüngő súlyos paprikafüzérek.

De jaj, mi ez a könnyzilálta ének?
Egy melre sirt búcsúztató?
Egy tépett sóhaj a szélnek?
Vagy üzenet, mi egy tollászkodó
Fekete holló kegyelmére bízunk?

A Hang kiáltja: Bízunk!

* Ezt a verset akkor írtam, amikor már jóformán biztosra kellett vennünk, hogy Radnóti Miklóst megölték. — de még egy parányit áltathattuk magunkat: hátha!...